Ifj. Korhecz Tamás

A VAJDASÁGBAN ÉLŐ NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGAI – JOGI NORMÁK ÉS GYAKORLAT

A hagyományosan többnemzetiségű és -felekezetű Vajdaság mai formájában csupán 1945 óta létezik, de ezen a területen, melyet mi magyarok legtöbbször csak Délvidéknek nevezünk, évszázadok óta élnek együtt különböző nemzetek és nemzeti kisebbségek. A történelem folyamán a nemzetek közötti türelem nem mindig jellemezte Vajdaságot. Az 1848/49-es szabadságharc idején véres adok-kapokra, súlyos leszámolásokra került sor elsősorban az itt élő szerbek és magyarok között. Az 1867-es kiegyezést követő időszakban az együttélés mérlege jelentősen javult ugyan, de sem az 1868-as magyar nemzetiségi törvény, sem a de facto létező szerb kulturális autonómia sem akadályozhatta meg a K & K Monarchia szétesését. Az új délszláv államban, a mai Vajdaság területén a majd kétharmados többségben levő németek és magyarok kisebbségi sorba kerültek, és kénytelenek voltak megosztani a kisebbségi sors keserű kenyerét az itt élő, és továbbra is kisebbségben élő több tízezer szlovákkal, románnal, ruténnel és másokkal. A királyi Jugoszlávia mindent elkövetett, hogy kitérjen a St. Germain-i egyezményben vállalt kisebbségvédelmi kötelezettségei alól. Így például megtiltotta a magyar iskolákban való tanulást mindazoknak, akiknek családi neve nem volt magyar. Például a szerző felmenői nem járhattak magyar iskolába, noha a család emberemlékezet óta magyar anyanyelvű, csak azért mert a Korhecz nem magyar név. A két háború közötti periódust, és a „govori državnim jezikom!" elvet követően újból a fegyvereké volt a szó a Délvidéken. Az 1942. évi razzia, amelyben legkevésbé a helyi magyarok vettek részt, újabb, még sokkal véresebb szerb megtorlásokat eredményezett. Ugyanakkor 1945-ben, a potsdami paktum értelmében a Vajdaság majd egyharmadát kitevő németeket úgyszólván teljes egészében kitelepítik, és helyükre boszniai és horvátországi szerbeket telepítenek. Ezzel a tartomány területén a legnépesebb nemzet a szerb lett, de sokáig még így sem volt abszolút többségben. Ezen új viszonyok

közepette, a történelmi örökség roppant súlya alatt kísérelte meg a titói kommunista rezsim kiépíteni a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságán és összetartozásán alapuló testvériség–egység politikáját.

Anélkül, hogy belemélyednék ennek az időszaknak az elemzésébe, el kell ismerni, hogy Tito Kommunista Szövetségének sikerült négy évtizeden át féken tartania a szőnyeg alá sepert nemzeti gyűlöletet, és ebben nagy szerepe volt az ország kisebbségvédelmi politikájának. 1974 után a főleg nemzetiségek lakta tartományok már-már államisággal rendelkeztek, és az általuk hozott törvények világviszonylatban is magas szinten, és igen aprólékosan rendezték a kisebbségek oktatási és nyelvhasználati jogait. Jugoszlávia az ENSZ-ben élharcosa és kezdeményezője volt a nemzeti kisebbségek jogait rögzítő ENSZ-egyezmény meghozatalának, amit sajnos máig sem sikerült elfogadtatni. Mielőtt hamis nosztalgiával emlegetnénk ezt az időszakot, ki kell emelnem, hogy mindezek a törvények és jogok az egypártrendszerű, önkényen alapuló társadalmi rendszerben működtek (nem működtek). Az ilyen társadalmakat pedig nem a jog uralma, hanem egy szűk pártelit szuverenitása jellemzi, tehát a kisebbségvédelem is a pártelit kénye-kedvétől függött, s nem a szépen megfogalmazott törvényektől. A tartományok önállósága pedig nem a lakosság, a nemzeti kisebbségek önkormányzatát takarta (hiszen ehhez hiányoztak a demokratikusan felépített intézmények), hanem a tartományi pártszervezet és vezetők önállóságát a központi vezetőséggel szemben.

A következő időszak 1987-ben vette kezdetét, amikor Slobodan Milošević került a szerbiai kommunisták élére.

A vajdasági pártvezetőség erőszakos megdöntését követően Milošević megszünteti a tartományok önállóságát és törvényalkotói jogkörét. Sorra születnek a kisebbségek meglévő jogait csorbító szerbiai jogszabályok, melyekkel párhuzamosan a mesterségesen gerjesztett szerb nemzeti eufória velejárójaként csendes etnikai tisztogatás is folyt(ik) az állami szerveken belül. Ugyanakkor fokozatosan leszűkítik az önkormányzatok jogait is, elvágva ezzel a tömbben élő vajdasági nemzetiségek cselekvési lehetőségeinek útját is. Amikor ezt a dolgozatot írom, Szerbia egy átalakulási folyamat közepén áll, egy félig-meddig elveszített háborúval a háta mögött, kiépített többpártrendszerrel, egy elavult állami tulajdonon alapuló gazdasággal, távol a jog uralmától, és a még távolabb a médiák függetlenségétől. Ez a kicsit hosszabb, de a hatályos kisebbségvédelmi jogszabályok (és gyakorlatok) megértéséhez szükséges bevezető után, most rátérnék azon jogszabályok ismertetésére és elemzésére, amelyek a nemzeti kisebbségek különjogait tartalmazzák. Kiemelten foglalkozom az oktatási és nyelvhasználati jogokkal, mert véleményem szerint ezeknek döntő jelentőségük van a nemzeti kisebbségek megmaradása, önazonosságuk megőrzése szempontjából. Minden esetben előbb az alkotmányban rögzítettekkel kezdem, majd a törvé-

nyekkel, és az alacsonyabb rendű jogszabályokkal folytatom. A szabályok után pedig igyekszem majd azok gyakorlati megvalósítását is felvázolni, ezt példákkal alátámasztani.

I. FEJEZET

Az anyanyelvi iskoláztatásra való jog

Anyanyelvi oktatásra való jog az alkotmányokban

A nemzeti kisebbségek jogát az anyanyelvi oktatásra mindkét, azaz mindhárom (a Crna Gora-i Alkotmány a Vajdaságra nézve tárgytalan) hatályos alkotmány elismeri. A jugoszláv szövetségi alkotmány, amelyet 1992 áprilisában fogadott el a szövetségi képviselőház, kimondja, hogy a „nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van az anyanyelvű oktatásra, a törvénnyel összhangban" (46. szakasz, 1. bekezdés). A szövetségi alkotmány 47. szakasza viszont előlátja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjainak „joguk van, hogy a törvénnyel összhangban oktatási és kulturális intézményeket vagy egyesületeket alapítsanak, amelyeknek pénzelése elvileg önkéntes alapon történik, az állam pedig segélyezheti azokat". Első olvasatra a fenti alkotmányos rendelkezések érthetőek és meggyőzőek, ám némi eltérés tapasztalható a jugoszláv szövetségi és a szerb köztársasági alkotmány idevágó rendelkezései között.

Szerbia alkotmányát, az új Jugoszláv Szövetségi Köztársaság létrejötte előtt, még 1990-ben hozta meg a Szerb Képviselőház, és ennek mindössze egy szakasza rendelkezik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek oktatási jogaival. Az alkotmány 32. szakasza, 4. bekezdése így rendelkezik: „A más nemzetekhez és nemzetiségekhez tartozóknak joguk van az anyanyelvű oktatásra, a törvénnyel összhangban." Feltűnő, hogy a szerbiai alkotmány megkülönbözteti a nemzetiségeket (a régi szocialista terminológia így jelölte a nemzeti kisebbségeket) és a más Szerbiában élő (nem szerb és montenegrói) délszláv nemzeteket. Ez a megkülönböztetés 1992 után teljesen elavult, de a szerbiai alkotmány hatályos szövege továbbra is változatlan maradt. Ez azonban elsősorban terminológiai eltérés, aminek a gyakorlatban nincs nagy jelentősége, annak azonban annál inkább, hogy a szerbiai alkotmány a szövetségitől (47. szakasz) eltérően, nem látja elő az önerőből pénzelt kisebbségi oktatási intézmények létrehozásának a jogát.

A fentiek alapján elmondható, hogy a jugoszláv alkotmány a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatásának a vonatkozásában teljes egészében megfelel az összes kisebbségvédelmi nemzetközi dokumentumban rög-

zítetteknek, sőt az általa szavatolt jogokat világosabban és egyértelműbben garantálja, mint ezek a paktumok, szerződések, gondolok itt az EBEÉ Koppenhágai Okmánya (1990), A nemzeti kisebbségek jogait biztosító Európa Tanács-i Kisebbségvédelmi Keretegyezményre, valamint az ENSZ Kisebbségvédelmi Nyilatkozatára.[1] Ugyanis a felsorolt kisebbségvédelmi szerződések legtöbbször csupán „az anyanyelv tanulásának a jogát" szavatolják, s csupán mint lehetőséget említik meg az anyanyelven folyó oktatást.

A felsoroltak érvényesek a szerbiai alkotmány rendelkezéseire is azzal a megszorítással, hogy az nem biztosítja a kisebbségi magániskolák létesítésének a jogát, amit viszont a Koppenhágai Okmány (32. szakasz, 2. bekezdés) s a Keretegyezmény (13. cikk) is előlát.

Oktatási törvények

A vajdasági nemzeti kisebbségek oktatási jogait a köztársasági oktatási törvények – szám szerint 4 – szabályozzák. Mielőtt a Szerb Köztársaság megszüntette volna a tartományok (Kosovo és Vajdaság) törvényhozási jogkörét, az oktatásügyet és ezzel együtt a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatását is tartományi törvények szabályozták. Az oktatásügyet szabályozó négy szerbiai törvény a következő: Az általános iskolai törvény, A középiskolai törvény, A főiskolai törvény (mindhárom jogszabály a Szerb Köztársaság 50/1992 Hivatalos Lapjában jelent meg), valamint A tudományegyetemről szóló törvény (SZK Hivatalos Lapja 54/1992). A Vajdaságban élő nemzeti kisebbségek szempontjából az első két törvénynek kiemelkedő jelentősége van, ezért ezekkel bővebben foglalkozunk.

A két említett oktatási törvény nemzeti kisebbségekre vonatkozó szakaszai majdnem azonosak, így gyakorlatilag nem kell külön-külön tárgyalni őket. Mindkét törvény 5. szakasza kimondja, hogy „az iskola a tantervet a nemzetiségek nyelvén vagy kétnyelvűen oktatja, ha az első osztályban legalább 15 tanuló így nyilatkozik", majd így folytatja: „az oktatás megszervezhető a nemzetiség nyelvén, vagy kétnyelvűen ennél kisebb számú jelentkező esetén is az oktatási miniszter jóváhagyásával". Véleményem szerint ezek a rendelkezések némileg felvizezik az alkotmányok által szavatolt jogokat, ugyanis széles körű lehetőséget biztosítanak a végrehajtó hatalom részére (az oktatási miniszter és az iskolaigazgatók számára), hogy ne teljes körű oktatást biztosítsanak a nemzeti kisebbségek nyelvén, hanem megelégedjenek a kétnyelvű oktatással is, ami mivel nincs törvényben definiálva, azt is jelentheti, hogy a testnevelést és a műszakit a nemzetiség nyelvén, a többi tantárgyat szerbül tanulják a tanulók. A gyakorlati nehézségekről azonban nem most szólunk bővebben. Mindazonáltal a nevezett szakaszok javára írható, hogy pontos mércét határoznak meg, és 15 jelentkező esetén kötelezővé

teszik a kisebbségi tagozat, osztály megnyitását. Tehát az iskolaigazgatónak nincs mérlegelési, azaz diszkréciós döntési jogköre, ha megvan a 15 jelentkező, a nemzetiségi tagozat megnyitása kötelező, ez pedig, még a jogállamiságtól igen távol álló Szerbiában is valamiféle garanciát jelent a nemzetiségi oktatás fennmaradására. Ugyanakkor az a rendelkezés, amely kimondja, hogy a művelődési miniszter jóváhagyásával ennél kisebb létszám esetén is nyitható tagozat, már komoly mérlegelési lehetőséget biztosít a miniszter számára. A gyakorlatban, ha a jelentkezők száma eléri a tízet, a miniszteri jóváhagyás nem maradt még el. Összevetve a szerbiai oktatási törvények szakaszait a nemzetközi standardokkal, kitűnik, hogy azok jóval precízebbek, mint a kompromisszumok sorozatával felpuhított, a legkülönbözőbb országok igényeihez idomított nemzetközi okmányokba foglalt, kisebbségi oktatási jogok. Ha összevetjük a szerbiai törvény 5. szakaszát az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményének megfelelő szakaszaival, kitűnik, hogy a Keretegyezmény az államilag pénzelt kisebbségi oktatás területén kevesebbel is beérné (14. szakasz, 2. bekezdés). Nota bene, Jugoszlávia nem is írta alá a Keretegyezményt, ezért csupán mérceként használom a Keretegyezményt, mint a nemzeti kisebbségek jogait szavatoló első, kötelező jogi erejű, többoldalú nemzetközi egyezményt. Maradva a törvény rendelkezéseinél, elmondhatjuk tehát, hogy ami az államilag pénzelt, általános és középiskolai anyanyelvű oktatást illeti, a szerbiai törvények bőven teljesítik a nemzetközi követelményeket. Ez azonban korántsem mondható el a nemzetiségi magániskolák esetében. Több nemzetközi okmány, köztük a Keretegyezmény és a Koppenhágai Okmány is, biztosítja a nemzetiségek számára a magániskolák létesítésének a jogát. Ugyanezt szavatolja a jugoszláv szövetségi alkotmány már idézett 47. szakasza is. Ugyanakkor a köztársasági oktatási törvények közvetetten ugyan, de lehetetlenné teszik a nemzeti kisebbségek magániskoláinak a létrehozását és működését. Az általános iskoláról szóló törvény 12. szakasza csupán művészeti és zenei magániskolák létesítését engedélyezi, tehát általános képzést biztosító, kisebbségi magániskola nem alapítható. A középiskoláról szóló törvény 11. és 12. szakaszából úgyszintén kitűnik, hogy a nemzeti kisebbségek oktatása kizárólag a szerb kormány által alapított intézményekben történik. Ez a megoldás véleményem szerint közvetlenül ellentétes a jugoszláv alkotmány 47. szakaszával, és számos nemzetközi okmánnyal is.

Ugyancsak kisebbségellenesnek ítélem meg az oktatási törvények iskolaigazgatókra vonatkozó rendelkezéseit is, amelyek egyfelől rendkívül széles döntési jogköröket ruháznak az igazgatókra, másfelől az igazgatók kinevezését teljes egészében a művelődési minisztérium hatáskörébe utalják (az általános iskolai törvény 115., a középiskolai törvény 86., valamint a főiskolai törvény 78. szakasza). Az iskolaszékek (amelyeket ugyancsak a minisztérium nevez ki) csak javaslatot tehetnek

az igazgató személyére. Az említett rendelkezések semmilyen beleszólási lehetőséget nem biztosítanak a nemzeti kisebbségek képviselőinek, szervezeteinek, de még a községi, városi önkormányzatoknak sem az iskolaigazgatók kinevezésébe, leváltásába – még a konzultáció szintjén sem. Ennek következtében az igazgatók csakis a minisztérium, azaz az uralkodó párt politikáját képviselik, más érdekekre nincsenek, és nem is mernek figyelemmel lenni. Ez az európai viszonylatokban is egyedülálló centralizáció teljesen megfosztja a nemzeti kisebbségeket az anyanyelvű oktatás területén az önkormányzatiság minden formájától, és kizárja őket a döntéshozatalból a megmaradásuk szempontjából talán legfontosabb területen. A minisztériumnak ugyancsak kizárólagos joga a tantervek és programok összeállítása, ezekbe a nemzeti kisebbségek képviselőinek, szakmai szervezeteinek semmilyen, még konzultációs beleszólási joga sincs. Dr. Várady Tibor ezt a jelenséget így értékelte: „Ilyetén a nemzeti kisebbségeket megfosztják attól, hogy befolyásolhassák azoknak a személyeknek a kiválasztását, akik az iskolákat vezetni fogják . . . még azokban a városokban és régiókban is, ahol a kisebbségek képezik a helyi többséget."[2]

Az oktatási törvények széles körű jogosítványokat ruháznak az iskolaigazgatókra, többek között önállóan dönthetnek a tanárok felvételéről és elbocsátásáról, az oktatás megszervezéséről stb. Főleg az említett teljes centralizáció következtében, néhány igazgató önkényes döntésének eredményeképpen, számos iskolában (olyan városokban is, ahol a kisebbségek többségben vannak), a nemzetiségi tagozatokon a tantárgyak többségét szerb nyelven hallgatják a tanulók. Ugyanakkor öt évvel ezelőtt még csak kivételesen fordult elő, hogy akár egy tantárgyat is szerbül tanuljanak a nemzetiségi osztályokban.

Az általános iskolai (129., 133. szakasz), a középiskolai (99., 100. szakasz) és a főiskolai törvény (47., 48. szakasz) előírja, hogy a kisebbségi tagozatokon tanulók részére a hivatalos okiratokat, diplomákat és bizonyítványokat két nyelven, tehát a kisebbség nyelvén is ki kell állítani, valamint, hogy az iskola hivatalos nyilvántartását is két nyelven kell vezetni, ha ott az oktatás a nemzeti kisebbségek nyelvén is folyik. Aki ezt a rendelkezést megszegi, az pénzbírsággal sújtandó.

A nemzeti kisebbségek jogai a felsőoktatásban

Amíg a fentiekben tárgyalt általános és középiskolai törvény kisebbségekre vonatkozó szakaszai, az iskolaigazgatókra vonatkozó rendelkezéseket kivéve, nem jelentenek visszalépést a hatályon kívül helyezett vajdasági oktatási törvényhez viszonyítva, addig a felsőoktatásban az új szerbiai törvények zsugorították a nemzeti kisebbségek jogait. A főiskolákon és az egyetemeken az oktatás kizárólag a szerb kormány jóváhagyásával szervezhető meg a nemzeti kisebbségek nyelvén.[3]

Az egyetemi törvény rendelkezése visszalépést jelent 1990-es, már hatályon kívül helyezett szerbiai törvényhez viszonyítva, amelynek 43. szakasza úgy rendelkezett, hogy 30 hallgató jelentkezése esetén, a Vajdaságban kötelező az oktatást a nemzeti kisebbség nyelvén is megszervezni. Hasonlóan rendelkezett az ugyancsak hatályát veszített, egységes vajdasági oktatási törvény 21. szakasza is.[4]

Az 1992-es szerbiai felsőoktatási törvények abban a tekintetben is szűkítették a nemzeti kisebbségek jogait, hogy az előző törvényektől eltérően[5] nem teszik lehetővé a felvételi vizsgák megírását a kisebbségi nyelveken (ha az oktatási intézményben nem folyik oktatás a nemzetiségek nyelvén). Ezzel a korlátozással különösen az addig kisebbségi nyelven tanulókat hozták hátrányos helyzetbe, akik a tanulmányaik folyamán elmélyíthették volna a szerb nyelv tudását.

A gyakorlat

Szemelvények és adatok az anyanyelvű oktatás területéről

Részben a fent említett korlátozások vezettek oda, hogy a Vajdaságban jelentősen csökken az anyanyelvükön tanuló kisebbségiek száma. A hivatalos kimutatások szerint[6] is csökkenőben van az anyanyelvű tanulók létszáma az oktatás minden szintjén. Példaként megemlíthetjük, hogy 1978-ban 30 564 magyar nemzetiségű diák tanult magyar nyelvű osztályokban csak az általános iskolákban. Manapság az oktatás minden szintjén mindössze 26 000 magyar diák tanul anyanyelvén (az adat 1993-as, azóta a tanulók száma tovább csökkent).

Az 530 vajdasági általános iskola közül 370-ben kizárólag szerb nyelven folyik a tanítás. 110 iskolában magyarul is tanítanak, 16-ban szlovák nyelven is, 27-ben románul, míg 3-ban ruténul is folyik az oktatás.

A középfokú oktatás területén jóval aggasztóbb a helyzet. Vajdaság területén 27 középiskolában (köztük 8 gimnáziumban) van magyar nyelvű oktatás, két gimnáziumban szervezték meg az oktatást szlovákul is, és egy-egy gimnáziumban vannak román, illetve rutén tagozatok. A nyers tények közé tartozik az is, hogy a hivatalos adatok szerint a magyar anyanyelvű tanulók 30%-a nem anyanyelvű osztályokban tanul a középiskolákban, míg ez az arány 75% a románok, és 85% a szlovákok és rutének esetében.[7]

A hivatalos adatokból az is világos, hogy a tartomány területén egyetlen horvát nyelvű osztály sem működik (és ebben a tekintetben 1996-ban sem történt változás), noha a horvátok és bunyevácok a 2. legnépesebb nemzeti kisebbség a tartományban. A szerb és a horvát nyelv közeli rokonsága miatt a horvát tagozatok megnyitása a múltban nem merült fel élesen, csak miután a Szerb Tudományos Akadémia, a

jugoszláv alkotmány, valamint az oktatási és nyelvtörvények megszüntették a szerbhorvát nyelvet, és helyette bevezették a szerb nyelvet. Ezek után a horvát és bunyevác nemzetiségű diákok szerb osztályokba lettek kényszerítve, szerb irodalmat és történelmet tanulnak, és a cirill írást. Mindebből az következik, hogy a nyelvi rokonság ellenére ezek a diákok arra lettek kényszerítve, hogy más nemzet írását, irodalmát, történelmét tanulják az iskolákban, ami mindenképpen felgyorsíthatja kulturális asszimilációjukat és identitásuk feladását. Különösen nagy veszélyt hordoz magában ez a jelenség, mert az elmúlt negyven év egységesítési törekvései, jugoszlavizmusa máris azt eredményezte, hogy az itteni horvátok többsége igen gyengén beszéli a hagyományos nyelvjárásokat, és már-már csupán vallási hovatartozása különbözteti meg őket szerb polgártársaiktól. Anélkül, hogy bővebben elemezném a kialakult helyzet történelmi és szociális összefüggéseit, két tény megtárgyalása elengedhetetlen. Az egyik, hogy a vajdasági horvátok nagyobb része az úgynevezett bunyevác népcsoporthoz tartozik, amelynek eredete nem teljesen tisztázott, de a kutatók többsége a bunyevácokat a horvát nép részeként tartja számon. Azonban a bunyevácok maguk is megosztottak ebben a kérdésben, és egyesek vitatják horvát eredetüket. Ezt kihasználva a szerbiai kormányzat mesterséges megosztottságot szít a horvát és nem horvát érzelmű bunyevácok között új „bunyevác" politikai pártok és művelődési egyesületek létrehozásával. A hatalom ebbéli törekvését a gyilkos horvát–szerb háború (a hadüzenet nélküli háború 1991 májusától 1996 szeptemberéig tartott) is elősegítette, hiszen kisebb nyomásnak és veszélynek volt kitéve az, aki bunyevácnak vallotta magát, mint aki megmaradt bunyevác horvátnak. Ezzel a kurta gondolati kitérővel be is fejezném a horvát nyelvű oktatásra vonatkozó bekezdést azzal a megjegyzéssel, hogy a háború befejeztével talán ezen a téren is várhatók pozitív fejlemények.

Azt sem szabad elhallgatni, hogy az anyanyelvű oktatás elsorvadásának nem csupán a kisebbségellenes kormányzati lépések az okozói, ehhez nagymértékben hozzájárult a kisebbségi szülők azon téves, de meghatározó meggyőződése, hogy „gyermekük nagyobb eséllyel fog rajtolni szakmájában és a felsőoktatásban, ha nem anyanyelvén tanul az általános és középiskolában". Tudtommal beható elemzés nem bizonyította ennek ellenkezőjét, de a legkiemelkedőbb vajdasági magyar értelmiségiek pályálya már alapul szolgálhatna egy ilyen állításnak, hiszen majdnem kivétel nélkül anyanyelvükön folytatták tanulmányaikat az érettségivel bezárólag. Ezenfelül pszichológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy az anyanyelven szerzett tudás mélyebb és tartósabb az idegen nyelven tanultaknál.

A negatív mutatók mögött meghúzódó okok közt kell megemlíteni a diákok és tanárok kivándorlását az utóbbi években, főleg Magyarország irányába.

Az iskolaigazgatók kinevezésénél már érintettem a foglalkoztatás kapcsán felmerülő nehézségeket. Számos esetben a kétnyelvű iskolákat vezető iskolaigazgatók olyan tanárokat foglalkoztatnak, akik nem beszélik a nemzeti kisebbség nyelvét, ezért csak szerbül tudnak előadni a nemzetiségi osztályokban is. Már a tömbmagyarság területén is akadnak olyan középiskolák, amelyekben a tantárgyak jelentős hányadát nem anyanyelvükön tanulják a diákok. Így a szabadkai Bosa Miličević Közgazdasági Szakközépiskolában a tárgyak többségét nem anyanyelvükön tanulják a diákok, ugyanakkor a becsei gimnáziumban a magyar osztályok szerbül tanulják az olyan fontos tantárgyakat, mint a pszichológia, alkotmány és a polgárok jogai, szociológia és filozófia. A szórványterületeken működő iskolákban ez az arány még ennél is sokkal rosszabb. A román és rutén nyelvű tagozatokon az alkotmányban szavatolt „anyanyelvű oktatásra való jog" gyakran az anyanyelv tanulására szűkül, ami értelemszerűen ellentétes az alkotmányokkal és törvényekkel is.

Az utóbbi esztendők kisebbségellenes kormánydöntései közül kiemelkedik a negyvenéves múltra visszatekintő szabadkai Tanítóképző áthelyezése Zomborba (ami voltaképpen az Újvidéki Tudományegyetem kihelyezett főiskolai karaként működik), ami 1994-ben történt kormányhatározattal. A döntés jelentősége csupán akkor érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Szabadka művelődési és demográfiai szempontból is a vajdasági magyarság központja, ahol minden feltétel megvolt a főiskolai kar működéséhez. Ezzel szemben Zombor távol esik a bácskai tömbmagyarságtól, és nem rendelkezik tanerővel sem egy ilyen jelentős intézmény működtetéséhez. A döntés (félek, nem is váratlan) következménye az lett, hogy csökkent a magyar hallgatók száma, és hogy a szabadkai gyakorlattól eltérően, a kisebbségi tagozaton is a tárgyak oktatása főleg szerb nyelven történik. Noha Szabadka város önkormányzata többször is kérte hivatalosan a Tanítóképző visszatelepítését, vagy legalábbis magyar kihelyezett tagozat megnyitását Szabadkán (utoljára 1996 októberében), a művelődési minisztérium mereven, de érvek nélkül, rendre elzárkózott ettől.

Az oktatási jogokat tárgyalva meg kell említenünk, hogy az iskolaigazgatói székekbe igen kevés kisebbségi került az utóbbi 5–6 esztendőben. Példaként említjük meg, hogy a 24 szabadkai általános iskola közül mindössze 4-nek az igazgatója magyar nemzetiségű, és csak kettőnek a vezetője horvát (bunyevác) – miközben Szabadka város lakosságának 42%-a magyar és 25%-a horvát, illetve bunyevác.

Ada község 2 általános iskolája közül egyben sem magyar az igazgató, noha a község lakosságának több mint 70%-a magyar nemzetiségű.

A fentieket úgy összegezhetnénk, hogy a nemzeti kisebbségek oktatási jogai az alkotmány szintjén magas szinten vannak biztosítva, de ez a törvényekben már nincs ilyen következetesen megvalósítva.

Lényeges hiányosságai az ide vonatkozó szerbiai törvényeknek, hogy nem teszik lehetővé önfinanszírozó kisebbségi iskolák létrehozását, valamint, hogy semmilyen beleszólást (önkormányzást) nem biztosítanak a nemzeti kisebbségek legitim szervezeteinek és képviselőinek, valamint a települési önkormányzatoknak az anyanyelvű oktatást érintő kérdésekbe, és a területükön levő kétnyelvű iskolák irányításába – a tantervek kidolgozásába. Ennek következtében sok helyütt tudatosan sorvasztják el az anyanyelvű oktatást a Vajdaságban, és az elmúlt öt évben jelentős visszaesés tapasztalható ezen a téren. Ennek kialakulásához az objektív nehézségeken túl tudatos kormánydöntések is hozzájárultak.

II. FEJEZET

Nyelvhasználati jogok

A nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogai az alkotmányokban

Az anyanyelv használatának a joga mindkét alkotmányában (a jugoszláv szövetségi és a szerb köztársasági alkotmányokban) biztosítva van. A Szerb Alkotmány 8. szakasza kimondja, hogy a „Szerb Köztársaságban a szerbhorvát nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban, a latin betűs írásmód pedig a törvényben meghatározott módon van hivatalos használatban. A Szerb Köztársaságnak azon a területein, amelyeken nemzetiségek élnek, az ő nyelvük és írásmóduk is egyidejűleg hivatalos használatban van, törvény által meghatározott módon".

A szövetségi alkotmány hasonlóan fogalmaz: „A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a szerb nyelvnek az e-ző és ije-ző nyelvjárása és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban. (. . .) „A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság nemzeti kisebbségek által lakott területein az ő nyelvük és írásuk is hivatalos használatban van, törvénnyel előírt módon."

A hivatalos nyelvhasználat esetében hasonló különbségek jelentkeznek a szerb és a jugoszláv alkotmány között, mint a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatásának kérdésében. Nevezetesen, hogy a horvátok és muzulmánok (bosnyákok), az újabb szövetségi alkotmány fogalmai szerint nemzeti kisebbségek (így kisebbségi jogok illetik meg őket), míg a szerbiai alkotmány fogalmai szerint ez nem egyértelmű, hiszen a szerbiai alkotmány még az egységes titói Jugoszlávia idején született, amikor a szerb, a horvát és a bosnyák nemzet egyazon nyelvet beszélte. Vajdaság szempontjából ez a probléma csupán a horvát nyelvre korlátozódik. Mielőtt még szövevényes és agyonpolitizált lingvisztikai kérdé-

sekbe bonyolódnék, hangsúlyozni szeretném, hogy az egykori Jugoszlávia széthullása jogilag és fizikailag is befejezett tény, az is tény, hogy horvát nemzetiségű polgárok élnek a mai Szerbia és Jugoszlávia területén (a Horvát Köztársaság területén kívül), és hogy ezek nem a szerb nyelvet és cirill betűs írást használják, ezért ők minden szempontból nemzeti kisebbségnek számítanak, és mint ilyenek, jogosultak a nemzeti kisebbségeket megillető alkotmányban és törvényben szavatolt különjogokra.

A hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény (köztársasági nyelvtörvény)

A legfontosabb törvény, amely a Vajdaságban élő nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait tartalmazza, a „hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény".[8]

A törvény 1. szakasza kimondja: „A Szerb Köztársaságban hivatalos használatban a szerbhorvát nyelv van, amelyet, ha az e-ző vagyije-ző szerb nyelvjárást képviseli, szerb nyelvnek is neveznek (a továbbiakban: szerb nyelv). A Szerb Köztársaságban a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban, a latin betűs írásmód használatát pedig ez a törvény szabályozza." Ugyanezen szakasz 3. bekezdése azonban kimondja, hogy azokon a területeken, „ahol nemzeti kisebbségek élnek, a szerb nyelvvel egyidejűleg, ebben a törvényben meghatározott módon, a nemzetiségek nyelvei és írásmódjai is hivatalos használatban vannak".

A törvény precízen meghatározza, hogy mi minősül hivatalos nyelvhasználatnak. A jogszabály 2. és 3. szakasza hosszan sorolja azokat a tevékenységeket és aktusokat, amelyek hivatalos nyelvhasználatnak minősülnek a törvény betűje értelmében. Anélkül, hogy mindet felsorolnánk, ezek a következők: az állami, tartományi, városi, községi szervek és intézmények munkája folyamán használt nyelv- és íráshasználat, intézmények és vállalatok munkája során használt nyelv és írás, ha azok közfeladatokat végeznek, az előbb említett szervek egymás közötti, valamint ügyfeleikkel történő kommunikációja, a polgárok jogairól, kötelességeiről és felelősségéről döntő eljárások folyamán használt nyelv és írás, a különböző szervek és szervezetek által vezetett előírt nyilvántartások, a közokiratok kiadása, a földrajzi és utcanevek kiírása, vállalatok és szervezetek neveinek a kiírása, valamint egyéb nyilvános feliratok kiírása.

Azt hiszem, hogy ebből a hosszas felsorolásból mindenki számára világos, hogy a törvényhozó a társadalmi élet igen széles területeire terjesztette ki a „hivatalos nyelvhasználat fogalmát", mondjuk a nyilvánosságnak szánt feliratokra is (pl. utcai hirdetések, reklámok stb.), ami véleményem szerint már-már megengedhetetlen beavatkozást jelent a civil szférába.

Mint a törvény 1. szakaszából kiderül, a nemzetiségek által lakott területeken ezek nyelve és írása is hivatalos a törvénnyel előírt módon, ami a törvény rendelkezése szerint nem jelenti azt, hogy a 2. és 3. szakaszban felsorolt minden területre kiterjed a nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználata. A kisebbségek hivatalos nyelvhasználata ennél szűkebb területen érvényesül, és ennek módját részletesen, külön fejezetben szabályozza a törvény.

A jogszabály harmadik fejezete a 11.-től a 20. szakaszig részletesen taglalja a nemzetiségek anyanyelvének hivatalos használatát. Ki kell emelnünk, hogy a törvény nem határozza meg azokat a területeket, amelyeken nemzetiségek élnek, és ahol hivatalos használatban van a kisebbségek nyelve is. Ezzel szemben a törvény 11. szakasza úgy fogalmaz, hogy a községek[9] (városok) statútumaikban (alapokmányaikban, alapszabályaikban) határozzák meg, hogy területükön mely nemzetiségek nyelve van hivatalos használatban (természetesen a szerb nyelv mellett). Ez az alulról építkező megoldás, amely a szerbiai jogrendszerben szinte páratlan kivétel, meglehetősen demokratikusnak tűnik. Hiszen, mint azt a nyelvi jogok részletes taglalásánál látni fogjuk, ez a döntés „de iure" kötelezi a községek területén levő összes állami szervet is, hangsúlyozom „de iure". Ugyanakkor nem szerencsés, hogy a törvény, még csak tájékoztató jelleggel sem határozta meg, hogy mikor kellene a községeknek hivatalos nyelvként elismerni a nemzetiségek nyelvét. Itt arra gondolok, hogy jó lett volna, ha a törvényalkotó figyelembe veszi, hogy mekkora számban laknak egy-egy városban a kisebbségek tagjai, és meghatároz, mondjuk, 5–7% küszöböt. Tehát, ha e fölött van egy városban egy-egy nemzetiség aránya, akkor az önkormányzat köteles bevezetni az adott kisebbség nyelvét hivatalos használatba. Enélkül ugyanis olyan helyzet alakult ki a Vajdaságban, hogy pl. Topolyán, ahol a rutén nemzetiség aránya nem éri el a 0,8%-ot, a ruszin nyelv hivatalos, viszont Ürögön nincs hivatalos használatban a magyar nyelv, noha a községben a magyarok aránya 6,5%, a területén levő egyes falvakban pedig meghaladja az 50%-ot (pl. Satrinca). Azon községek száma a Vajdaságban, amelyekben valamelyik nemzeti kisebbség nyelve is hivatalos használatban van, fokozatosan csökkent az elmúlt néhány esztendőben.[10]

A nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogai az államigazgatási, büntető- és polgári eljárásokban

A nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogainak a taglalását a 12. szakasz ismertetésével kezdeném, amely szabályozza a kisebbségi nyelvhasználatot a különböző eljárásokban. A 12. szakasz második bekezdése kimondja, hogy „az első fokú közigazgatási, büntető- és polgári eljárást a nemzeti kisebbségek nyelvén is le lehet folytatni, ha az hivatalos használatban van az adott szervben vagy szervezetben" (bíróság, szabálysér-

tési bíró stb.). Észrevehető, hogy az eljárások esetében a törvény a „szervnél" hivatalos használatban levő nyelvről, és nem a „községben hivatalos használatban" lévő nyelvről beszél, ami nem mindig ugyanaz. Pl. a szabadkai községi bíróság nem ismeri el a horvát nyelvet hivatalos munkanyelvnek, noha az a község alapokmánya alapján hivatalos nyelv. Ugyanakkor a bíróságok és más állami szervek által használatban levő kisebbségi nyelvek általában megegyeznek a községek alapokmányaiban meghatározott nyelvekkel. Sőt több nyelvet is magában foglalhatnak. Az 1. szakasz 2. bekezdése a több községre kiterjedő hatáskörrel rendelkező szervekben is engedélyezi a nemzetiségi nyelven folyó eljárást, ha az ügyfél olyan községből érkezett, ahol az anyanyelve hivatalos (akkor is, ha a szerveknek a székhelyén nem hivatalos az a nyelv).

A törvény értelmében akkor folyik az első fokú eljárás a nemzetiség nyelvén, ha erre az ügyfél igényt tart (ha egy fél szerepel az eljárásban – mondjuk egy szabálysértési eljárás, 12. szakasz, 4. bekezdés), vagy ha a felek megegyeznek abban, hogy a nemzetiségi nyelven folyjon az eljárás (több fél esetén – 12. szakasz, 5. bekezdés). Vita esetén az a szerv/szervezet dönt az eljárás nyelvéről, amelyik előtt az eljárás zajlik, kivéve, ha bármelyik fél azt kéri, hogy szerb nyelven folytassák le az eljárást (12. szakasz, 6. bekezdés).

Az eljárás nyelvétől és a felek akaratától függetlenül a törvény 14. szakasza megköveteli, hogy „amennyiben az eljárás valamelyik nemzetiség nyelvén folyt, a jegyzőkönyvet és a határozatokat szerb nyelvre is le kell fordítani". Mielőtt tovább lépnénk, érdemes elidőzni egy rövid ideig ennél a rendelkezésnél, amelyik tulajdonképpen a legjelentősebb visszalépés az előző szabályozáshoz[11] képest, amely nem tette kötelezővé az iratok szerbre fordítását. Ez a látszólag formai fordítási kötelezettség olyan semmivel sem honorált terhet ró az eljárást vezető bíróra, vagy más közalkalmazottra, hogy azok legtöbbször szó szerint lebeszélik a feleket a nemzetiségi nyelven folyó eljárásról. Képzeljük csak el, minden egyes ügyben tízoldalnyi szakszöveget kellene lefordítani ingyen. Ez a megszorítás a 12. szakasz 6. bekezdésébe foglalt rendelkezéssel együtt (ha a felek nem tudnak megegyezni az eljárás nyelvében, de az egyik fél szerb nyelvű eljárást szeretne, azt kötelezően szerb nyelvű lesz), amely ugyancsak nem volt jelen a vajdasági nyelvtörvényben, gyakorlatilag megszüntette a nemzetiségek nyelvén folyó eljárásokat – erről a későbbiekben bővebben is szólok.

A másodfokú eljárás nyelvét illetően a törvény 15. szakasza úgy rendelkezik, hogy az mindig szerb nyelven folyik, ugyanakkor a feleknek joguk van beadványaikat a nemzetiségi nyelveken is átnyújtani, és kérésükre a határozatokat is ezen a nyelven kell nekik kézbesíteni. Az eddig leírtakból világosan kitűnik, hogy az 1991-es szerbiai nyelvhasználati törvény számos rendelkezése visszalépést, jogcsorbítást hozott a kisebbségek részére az előző jogszabályokhoz viszonyítva. Megállapítá-

somat mi sem bizonyíthatja jobban, mint a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság szerb nemzetiségű egykori elnökének a kijelentése, amely így hangzik: „Az előző szabályozás különjogokat biztosított a nemzeti kisebbségeknek, melyek biztosították a kisebbségi nyelvek egyenrangúságát az eljárásokban, míg a kisebbségek mai jogai a bíróságokon majdhogynem egyenlőek a külföldiek jogaival, mondjuk egy francia emberével."[12] Véleményem szerint Đurđević kissé sarkítottan fogalmazott, az azonban biztos, hogy a már említett „ravasz" szigorítások a gyakorlatban lehetetlenné teszik, hogy egy eljárás a nemzetiség nyelvén bonyolódjon.

A törvény 16. és 17. szakasza azokat az eljárási kisebbségi jogokat taglalja, amelyek azokon a területeken is megilletik a nemzeti kisebbségek tagjait, ahol nyelvük nincs hivatalos használatban. Ezek közül kiemelném az anyanyelven való felszólalás jogát, az anyanyelvű beadványok benyújtásának a jogát, valamint, hogy a félnek joga van arra, hogy a szerv határozatait saját nyelvén kézbesítsék neki. A fordítás költségei mindig az eljáró szervet terhelik.

A már említett korlátozások és jogcsorbítások ellenére meg kell mondani, hogy a hatályos szerbiai szabályozás így is megfelel a nemzetközi okmányokban garantált kisebbségi jogoknak. Így például a már idézett Európa Tanács-i Kisebbségvédelmi Keretegyezmény 10. szakaszának 2. bekezdése csupán a nemzetiségek tagjainak azon jogát ismeri el, hogy „használhassák nyelvüket a közigazgatási hatóságokkal való értekezésük során" – ez pedig jóval kevesebb annál is, amit a 16. és 17. szakasz előír a szórványban élő nemzetiségek számára. Arról nem is beszélve, hogy a Keretegyezmény a bírósági eljárásokat nem is említi. Ez persze sokkal inkább a Keretegyezmény alacsony kisebbségvédelmi standardjairól árulkodik, és nem a szerbiai törvényt méltatja!

A nemzeti kisebbségek nyelvén vezetett nyilvántartások és különböző közokiratok kiadása a nemzetiségek nyelvén

A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát, ezen a területen a törvény 18. szakasza rendezi. A szakasz 1. bekezdése kimondja, hogy „azokon a területeken, ahol a nemzetiségi nyelv(ek) is hivatalos használatban vannak, az iskolai bizonyítványokat (ha az oktatás a kisebbség nyelvén folyt) és más közokiratokat, amelyek a polgár jogainak a megvalósításához szükségesek, a nemzeti kisebbségek tagjainak kérésére a nemzetiségi nyelven is ki kell adni".

A 2. bekezdés kimondja, hogy ugyanezeken a területeken a községi és állami szervek által vezetett különböző hivatalos nyilvántartásokat is két, illetve (több) nyelven kell vezetni.

A 3. bekezdés arról rendelkezik, hogy a közokiratok formanyomtatványait, valamint a nyilvántartások formanyomtatványait azoknak a

nemzetiségeknek a nyelvén is ki kell nyomtatni, amelyek hivatalosak az adott területen.

Véleményezve a fent említettet rendelkezéseket elmondhatom, hogy azok meglehetősen széleskörűen biztosítják a nemzeti kisebbségek nyelvének hivatalos használatát, és továbblépnek bármely nemzetközi okmány által megkövetelt garanciánál, sőt nemzetközi összehasonlításban is megállják a helyüket.

Mindazonáltal nem szabad elhallgatni, hogy ezen rendelkezések kogens (nem biztosítanak mérlegelési lehetőséget) jogi természete ellenére nem rendelkeznek szankcióval. Ugyanis erre a szakaszra nézve a törvény nem lát elő büntetéseket (törvénysértés esetére). Sajnos a gyakorlatban az állami szervek néha teljesen figyelmen kívül hagyják ezeket a szabályokat, ezért rohamosan zsugorodik a nemzetiségi nyelvek írásos használata.

Feliratok, közlekedési jelek, cég- és utcanévtáblák stb. a nemzetiségek nyelvén

Még mielőtt rátérnék a törvény rendelkezéseire, szeretnék dióhéjban rámutatni a két- és többnyelvű feliratok jelentőségére.

Sokak számára a kétnyelvű feliratok csupán formaságot jelentenek, felszínes jelentőségűnek tartják a nemzetiségi nyelven feltüntetett utcanévtáblákat, cégtáblákat, helységnévtáblákat. Véleményük szerint ezeknek nincs szerepük az önazonosság megőrzése szempontjából, „elvégre államnyelv csak egy lehet", mondják ők. Szerintem viszont a kétnyelvű hivatalos és nem hivatalos feliratoknak legalább három, pótolhatatlan szerepe van a kisebbségvédelem területén.

Az első: pozitív gesztust jelentenek a többségi nemzet által vezetett államhatalom részéről a kisebbségek irányában. Mintegy jelzik, az állam elismeri a kisebbségek különbözőségre, önazonosságra való jogát, és azt, hogy nyelvüket egyenrangúnak tartja a többségi nemzet nyelvével. Ezzel az állam növeli a nemzeti kisebbségek „otthonosságérzetét" az anyaországukon kívül is, ezzel pedig lojalitásukat is. Hozzájárul ahhoz, hogy „az államszervezetet magukénak (is) érezzék, hiszen az állami szervek nevei a nemzetiségi nyelven is ki vannak írva, tehát a mieink is".

Másodszor: a kisebbségi nyelven is feltüntetett feliratok hozzájárulhatnak a kisebbségi nyelv megőrzéséhez és ápolásához – különösen, ha azok nyelvi szempontból kifogástalanok. Számos olyan állami szerv van, amelynek még a kisebbséghez tartozó értelmiségiek sem ismerik a helyes elnevezését (saját anyanyelvükön), és legfeljebb az elhelyezett márványtáblán találkoznak vele. Ha viszont nap mint nap elmennek a többnyelvű táblák előtt, akarva-akaratlanul is csiszolják anyanyelvüket.

Harmadszor: ezek a feliratok mindenki számára világossá tehetik, hogy többnemzetiségű, többnyelvű területen vannak, ami az odatelepü-

lőkben is növelheti a türelem és tolerancia érzését, hiszen ha már az állam is elismeri „ezeknek" a nyelvét, akkor „én sem hadakozhatok ellene".

Ez a rövid gondolati kitérő után lássuk, hogyan rendezi a szerbiai nyelvtörvény a feliratok kérdését. A jogszabály 19. szakasza kimondja: „azokon a területeken, ahol a nemzetségi nyelvek is hivatalos használatban vannak, a helység- és egyéb földrajzi neveket, az utcák és terek, szervek és szervezetek neveit, a közúti jelzőtáblákat, a nyilvánosság értesítését és figyelmeztetését szolgáló, valamint egyéb közfeliratokat a nemzetiségek nyelvén is ki kell írni".

A 20. szakasz kimondja, hogy a „vállalatok, intézmények és más jogi személyek cégtábláját szerb nyelven és azon a nemzetiségi nyelven kell kiírni, amelyik az alany székhelye szerinti községben hivatalos használatban van". A 2. bekezdés kimondja, hogy a gazdálkodás helyén hivatalos nemzetiségi nyelven ki lehet írni a cég nevét. A 4. bekezdés pedig kibővíti a rendelkezést az üzletekre és a tevékenység egyéb formáira is.

A fenti rendelkezéseket véleményezve elmondhatom, hogy azok igen széleskörűen garantálják a többnyelvű feliratokat a kisebbségek lakta területeken. Kiemelném, hogy mindkét szakasz a 20. szakasz, 2. bekezdést kivéve kötelező, minden magán- és jogi személy, minden állami szerv és szervezet számára kötelező kogens szabályokat tartalmaz, melyek a többi szabálytól eltérően szankcióval is el vannak látva. A törvény 23., 24., 25. és 26. szakasza pénzbírságokat helyez kilátásba a 19. és 20. szakaszban megfogalmazottakat megsértők számára. Bírsággal sújthatók azon szervek és szervezetek vezetői, akik szabálytalanul tüntetik fel a szervezet elnevezését, vagy a közlekedési jelek telepítéséért felelős közvállalat vezetője, üzletvezetők, vállalatigazgatók stb.

Ezekből a szabályokból annak kellene következnie, hogy a Vajdaság 35 városában (10-ben csupán a szerb nyelv a hivatalos) csak úgy halmozódnak a többnyelvű feliratok, útjelző táblák stb. Sajnos, mint azt a gyakorlatot elemző fejezetben láthatjuk majd, ez korántsem van így. Egyszerűen a törvény ezen rendelkezéseit olyan mértékben sértik meg a különböző szervek, mintha nem is létezne. Ugyanakkor adataink szerint senkit ezért még nem vontak kérdőre, a törvény 21. szakaszában a törvény végrehajtásának felügyeletéért felelős minisztériumok.

Mielőtt azonban rátérnék a gyakorlat bemutatására, fel szeretném hívni a figyelmet a törvényben megbújó ellentmondásra, nevezetesen, hogy véleményem szerint a törvény 7. és 19. szakasza ellentmond egymásnak, mert míg a 19. szakasz kimondja, hogy a helységneveket és más földrajzi neveket . . . a nemzetiségek nyelvén is ki kell írni, addig a 7. szakasz 3. bekezdése úgy rendelkezik, hogy a „földrajzi elnevezéseket és a nyilvános feliratokban szereplő személyneveket nem lehet más nevekkel felcserélni, és a nemzetiség nyelvén annak helyesírása alapján kell kiírni". Tehát, mondjuk Szabadka esetében kérdéses, hogy a szerb

elnevezés (Subotica) magyar betűkkel történő kiírása a helyes-e (Szubotica), avagy magyar nyelven kell kiírni, ahogyan azt a 19. szakasz elrendeli (Szabadka), hiszen a magyar nyelv szabályai szerint csak így írható ki a város neve. Ha nem így lenne, akkor a városok nemzetiségi történelmi neveit nem lehetne feltüntetni, ez pedig ellentétben lenne az ET Keretegyezmény idevágó szakaszaival is.

A gyakorlat

Szemelvények a vajdasági nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogainak gyakorlatából

Mint ahogyan azt már megemlítettem, a nyelvtörvény a községek (önkormányzatok) hatáskörébe utalja, hogy alapokmányaikban döntsenek arról, mely kisebbségi nyelveket vezetik be hivatalos használatba területükön. Ezen jogosítvány alapján a 45 vajdasági községi önkormányzat közül 35 döntött úgy, hogy bevezeti egy vagy több nemzetiség nyelvét a hivatalos használatba. 29 községben a magyar nyelv is hivatalos, 12-ben a szlovák nyelv, 19-ben a román, 6-ban a rutén (ruszin) és 1-ben a cseh és 1-ben a horvát nyelv. Szembetűnő, hogy a horvát nyelvet mindössze Szabadkán ismerik el hivatalosként, annak ellenére, hogy a horvát nemzeti közösség a második legnépesebb a tartományban. Véleményem szerint ez is az elmúlt időszak háborús eseményeinek a következménye, ezért külön nem boncolgatnám. Ugyanakkor a mai állapothoz az is hozzájárult, hogy a horvátot, mint kisebbségi nyelvet az elmúlt 70 évben nem kellett külön védelemben részesíteni, hiszen mint szerb-horvát nyelv, mindvégig hivatalos államnyelv volt.

Annak ellenére, hogy ezek a számok biztatóak, véleményem szerint a 35 többnyelvű önkormányzatban lehetetlen következetesen végrehajtani a nyelvtörvény rendelkezéseit, hiszen még a 10–12 többségében nemzetiségek lakta önkormányzatban is nehézségekbe ütközik a törvény végrehajtása (lásd a következő fejezeteket). A 35 önkormányzat harmadában szerintem nincsenek meg a legalapvetőbb feltételei sem a nyelvi jogok érvényesítésének. Mindezzel nem azt szorgalmazom, hogy tovább csökkenjen a nemzetiségi nyelvet hivatalosként bevezető önkormányzatok száma, hanem csupán azt, hogy az állam tegye meg legalább a legalapvetőbb lépéseket annak érdekében, hogy a tömbben élő nemzetiségek esetében biztosítsa a kétnyelvűséget. Ugyanakkor a mostani demokratikus, az önkormányzatokra bízott megoldás esetében, a községeknek sem szabad csupán gesztusként bevezetni egy-egy kisebbség nyelvét. Mondjuk a 72%-ban magyarok lakta Topolyán teljesen megalapozatlan volt bevezetni a ruszin és szlovák nyelvet, hiszen ezen nemzetiségek aránya az őslakosságban együttesen sem éri

el a 3%-ot, és teljesen lehetetlen biztosítani nyelvük hivatalos használatát, sőt szerintem ez nem is igen indokolt.

A nyelvtörvény 19. és 20. szakaszának a gyakorlati megvalósítása

Mint már azt a nyelvtörvény ismertetésénél is megemlítettem, a 19. szakasz a földrajzi nevek, közlekedési jelek, állami szervek és szervezetek neveinek, utcanevek és más feliratok neveinek kiírásáról rendelkezik – úgy, hogy pénzbírsággal is fenyegetve kötelezővé teszi mindezek kiírását a nemzetiségek nyelvén is, ha az hivatalos az önkormányzatok alapszabálya szerint. Sajnos a rendelkezésre álló kutatások és felmérések[13] adatai igen lehangolóak. Vajdaság fővárosában, Újvidéken, ahol a magyar, szlovák és ruszin nyelv is hivatalos, az igazságügyi szerveket, valamint néhány városi és tartományi szervet kivéve, egyetlen többnyelvű táblát sem találtunk. Az utcanevek, helységnevek, cégtáblák úgyszólván 100%-ban kizárólag szerb nyelvűek.

Szabadkán a legnagyobb „kisebbségi többségű" városban Vajdaságban, ahol egyébként a helyi önkormányzatban is ellenzéki, magyar–horvát koalíció van hatalmon (noha a „hatalom" szó túlzásnak tűnik a teljes központosítás közepette), a helyzet valamivel kedvezőbb. Ebben a több mint 160 000 lakosú városban a szerb nyelv cirill és latin betűs írással egyaránt, a magyar és a horvát nyelv van hivatalos használatban az 1993 őszén meghozott új alapokmány értelmében.

Az utcanevek a város területén legtöbbször csak szerb nyelven, de latin betűkkel vannak feltüntetve, de a város központjában és egyes új városnegyedekben magyar nyelven is feltüntették az utcaneveket. A helységnevek kiírása, a városhoz tartozó települések határain igen tarka képet mutatnak, például a szűkebb városnév minden irányból csak szerbül, latin betűkkel van feltüntetve (Subotica), Palics helység magyarul és szerbül, latin betűkkel (szerbhorvátul) is fel van tüntetve (Palić–Palics), Višnjevac helység pedig szerbül cirill írással és szerbül latin írással. Mindezek a feliratok törvényellenesen vannak feltüntetve, a helységnévtáblák közül egyedül a község határain, az önkormányzat által 1996. szeptember 1-jén elhelyezett háromnyelvű (szerb, magyar, horvát), városcímeres táblák felelnek meg a törvény szabályainak. A város központjában elhelyezett 120 cégtábla közül 71 csupán szerbül cirill vagy latin betűs írással van feltüntetve, a maradék cégtáblák sem tökéletesek, mert hol a horvát, hol a cirill, illetve latin betűs szerb felirat hiányzik. Az állami szervek névtáblái Szabadkán az igazságügyi és rendőrhatóságokat leszámítva (ezek horvát nyelven nem, de latin betűkkel és magyar nyelven kiírták nevüket) kizárólag szerbül és cirill írással vannak feltüntetve (többek között a katonai ügyosztály parancsnoksága, a Nemzeti Bank pénzforgalmi szolgálata, a Köztársasági Telekkönyvi Szolgá-

lat, a Köztársasági Földhivatal, a Köztársasági Munkaközvetítő Intézet stb.).

Az említett állami szervek több városban (Becse, Topolya, Bácspetrőc, Ada stb.) csupán szerb nyelven helyezték el a feliratait, noha a táblák többségét a nyelvtörvény 1991-es hatályba lépését követően helyezték el. Ebből arra lehet következtetni, hogy éppen azok a hatóságok sértik meg a legkövetkezetesebben (a kisebbségek kárára) a nyelvtörvényt, akiknek jó példával kellene elöljárniuk. Véleményem szerint itt nem csupán durva figyelmetlenséggel és mulasztással állunk szemben, hanem sok esetben szándékos törvénysértésről van szó. (Csupán zárójelben jelezzük, hogy tudtunkkal egyetlen szabálysértési eljárást sem kezdeményeztek ezen szervek és vezetőik ellen, noha ezt a törvényt idevágó szakaszai nemcsak lehetővé teszik, de egyenesen elrendelik!) Ugyancsak általánosítva elmondhatjuk, hogy az iskolák zöme a megvizsgált településeken tiszteletben tartja a névtáblákra vonatkozó szabályokat.

A cégtáblák vizsgálatakor a többi, nagy számban nemzetiségek lakta városban, így Adán, Topolyán, Becsén és Bácspetrőcön is rendkívül tarka kép tárult elénk. Becsén a 60 megvizsgált cégtáblából mindössze 4 felelt meg maradéktalanul a törvényes előírásoknak (szerbül, latin és cirill írással, valamint magyarul). Ezenkívül még 29 cégtáblán magyarul is ki volt írva a vállalat neve (a cirill vagy latin betűs szerb mellett). Adán a 37 cégtábla közül 6 felelt meg a törvényes előírásoknak (szerbül, cirill írással és magyarul). Topolyán mindössze két cégtábla van szabályosan kiírva (ebben a községben a szerben kívül a magyar, a szlovák és a ruszin is hivatalos). A többi így vagy úgy szabálytalan, persze, általában a kisebbségi nyelvek kárára. Topolyán az utcanévtáblák és a helységnevek sincsenek szabályosan feltüntetve. Érdekes talán megemlíteni, hogy a több mint 80% szlovákok lakta Bácspetrőcön az utcanevek csupán szlovák nyelven vannak feltüntetve. Ezek a feliratok évtizedek óta állnak, nem a törvény hatálybalépését követően helyezték el őket.

Nem szeretném tovább terhelni az olvasót ezekkel az adatokkal, de azt hiszem, hogy az eddigi példákból is kitűnik, hogy még a főképp kisebbségek által lakott városokban is mennyi a szabálytalan felirat, és inkább a szabályos feliratok számítanak kivételnek. Nem lennénk tárgyilagosak azonban, ha elhallgatnánk, hogy a szerb nyelven, cirill betűs írással sincs feltüntetve minden felirat. Különösen igaz ez az 1990 előtt kifüggesztett táblákra, feliratokra, amelyek Vajdaságban általában latin betűsek. Ez onnan ered, hogy Vajdaság szerb anyanyelvű lakosai is inkább a latin betűs írást használták (használják), és a cirill betűs feliratok a nyelvtörvényig nem is voltak kötelezőek. Mindazonáltal az állami szervek, hatóságok egy esetben sem mulasztották el cirill betűkkel is feltüntetni a nevüket, de a kisebbségek nyelvét annál többször hanyagolták el!

Különböző eljárások a nemzeti kisebbségek nyelvén – gyakorlat

Mint azt az előző fejezetekben már említettem, az 1991. évi szerbiai nyelvtörvény első látásra keveset kurtított a nemzetiségek nyelvhasználati jogain, a különböző eljárásokban (államigazgatási, polgári peres és nem peres, büntetőeljárások), és mindmáig lehetővé teszi a nemzetiségi nyelven folyó, első fokú eljárást. A gyakorlatban azonban elsősorban a nemzetiségi szakembergárda fokozatos kiszorításának, a fordítási kötelezettség bevezetésének, valamint vita esetén a szerb nyelv elsőbbségének köszönhetően olyannyira lecsökkent az olyan eljárások száma, amelynek a nyelve nem szerb, hogy az már-már elhanyagolható. Ami a gyakorlatban létezik, az az, hogy ha a bíró és mindkét fél egyazon nemzetiséghez tartoznak, abban az esetben mindannyian a nemzetiség nyelvén kommunikálnak, míg a jegyzőkönyv szerbül készül. Volt azonban már olyan eset is, hogy évekre megtorpant egy eljárás, csakis azért, mert a felek ragaszkodtak a nemzetiségi nyelven folyó tárgyaláshoz.[14] Az ilyen esetek elbátortalanítják a nemzetiségekhez tartozó feleket, és azok attól tartva, hogy hátrány érheti őket, inkább lemondanak nyelvük használatáról. A mai helyzet ebben a tekintetben rohamosan romlott az elmúlt hat esztendő folyamán, hiszen mint azt egy tanulmányból láthatjuk, húsz évvel ezelőtt a szabadkai kerületi bíróság területén (ide tartozik a topolyai, a zentai, az adai, a kanizsai és a szabadkai községi bíróság) a peres eljárások 25%-a magyar nyelven folyt. Ez az arány 1990-ig változatlan volt, ma nem éri el az 5%-ot sem.

Ugyancsak „a kétnyelvű" bíróságok gyakorlatából való az a példa, amikor a telekkönyvezések során egyes nemzetiségi nyelven készült beadványokat lefordíttatnak a felekkel, méghozzá törvényszéki tolmáccsal, a felek költségére. Még a vajdasági végrehajtó bizottság (sok mindenben igen engedékeny és részrehajló) felmérése is azt igazolja, hogy a nemzetiségek lakta területeken a bíróságok majd kétharmada nem, vagy csak hiányosan felkészült a nemzetiségek nyelvén folyó eljárások lefolytatására.[15] A dolgozat részrehajló mivoltát igazolandó, meg kell említenem, hogy például a temerini községi bíróság a hiányosak jegyzékén szerepel, miközben a legalapvetőbb feltételeknek sem felel meg – egyetlen magyarul író és beszélő bíró sincs alkalmazásban ezen a bíróságon.

Az állami közigazgatás területén a helyzet gyakran még rosszabb. A katonai hatóságok úgyszólván minden nemzetiség lakta városban a felek terhére lefordíttatnak minden olyan közokiratot, okmányt, ami nem szerb nyelven lett kiállítva. Úgy kezelik a nemzetiségek nyelvét (amely hivatalos ezekben a városokban), mint az angolt vagy kínait – idegen nyelvként. Egyéb helyeken a nemzetiség nyelvét annak függvényében lehet használni, hogy a tisztviselő ismeri-e vagy sem (akkor ismeri általában, ha neki is anyanyelve). Ami a kétnyelvű űrlapokat illeti, azok

helyenként rendelkezésre állnak, helyenként nem. Így például az iskolákban, a nemzetiségi tagozatokon a nyilvántartás, az osztálynaplók kétnyelvűek, a bizonyítványokat és a diplomákat is meg lehet kapni a nemzetiség nyelvén is. Ugyanakkor az anyakönyvi hivatalok kizárólag szerb nyelvű cirill betűs nyilvántartást vezetnek, és a különböző anyakönyvi kivonatok csakis ezen a nyelven kaphatók meg. Az anyakönyvvezetők ezen törvénytelen gyakorlata egy 1990-es köztársasági igazságügy-minisztériumi szabályzaton alapszik, amely mind a mai napig hatályos.[16]

Összegezve a gyakorlatot ki kell emelnünk, hogy komoly visszaesés tapasztalható a Vajdaságban élő nemzeti kisebbségek jogállásában, de még inkább aggasztó a helyzet ezen jogok gyakorlati megvalósítása terén. A kiváltóokokat elemezve néhány objektív tényezőt leszámítva (a kétnyelvű szakemberek hiánya, pénzhiány stb.), megállapítható, hogy Szerbia politikai kormányzata, meghatározó politikai erői nem folytatnak kisebbségbarát politikát, és úgy tűnik, nem érdekük a kisebbségek jogainak következetes érvényesítése – a nemzetiségek kultúrájának és önazonosságának a megőrzése. Annak, hogy a kisebbségi jogok nem érvényesülnek következetesen, az is kiváltó oka, hogy Szerbiában nincs jogállam, nem érvényesül a „jog uralmának elve", és nincsenek biztosítva a jogállamiság alapfeltételei. A gyakorlatban nem érvényesül a hatalmi ágak elkülönítésének elve, és független igazságszolgáltatás sincs. Ezen intézmények kiépítése nélkül pedig az alkotmányos és törvényes jogok mindig a pillanatnyi politikai erőviszonyoktól függnek majd.

A fenti bírálat ellenére elmondható, hogy Vajdaságban a nemzeti kisebbségek formálisan jogilag (néhány területen a gyakorlatban is) még ma is élvezik a nemzetközi dokumentumokban garantált kisebbségi jogok többségét, helyenként pedig ezek a jogok túlmutatnak a dokumentumokban foglaltakon.

III. FEJEZET

Egyéb kisebbségi jogok

Szövetségi alkotmány

Mivel a szerbiai köztársasági alkotmány a már idézett kisebbségi jogokon kívül nem biztosít egyéb kisebbségi különjogokat, csupán a szövetségi alkotmányból idézünk.

A szövetségi alkotmány 11. szakasza kollektív jogként ismeri el a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy „megőrizzék, fejlesszék és kifejezzék saját nemzeti, kulturális, nyelvi és egyéb sajátosságaikat, és hogy használják nemzeti jelképeiket a nemzetközi joggal összhangban". Ezt

a szakaszt kommentálva ki kell emelnünk annak jelentőségét, hogy a törvényalkotó a jogok alanyaként nem a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket említi, hanem magukat a nemzeti kisebbségeket. A nemzeti jelképek szabad használata kelet-európai viszonylatban is ritkaságszámba megy, ezért is tartom fontosnak.

Az alkotmány 45. szakasza szavatolja a nemzeti hovatartozás és kultúra szabad kinyilvánítását.

A 46. szakasz 2. bekezdése szavatolja, hogy „a nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van az anyanyelven történő tájékoztatásra".

A 48. szakasz kimondja, hogy „a nemzeti kisebbségekhez tartozóknak szavatolva van, hogy zavartalan kapcsolatot létesítsenek és tartsanak fenn egymás között, és más országokban élő saját nemzetükhöz tartozókkal a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban és annak határain kívül, és hogy részt vegyenek a nemzetközi kormányon kívüli szervezetekben, de nem a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság vagy a tagköztársaságok kárára".

Az 50. szakasz kimondja, hogy „alkotmányellenes és büntetendő minden nemzeti, faji, vallási vagy más megkülönböztetés előidézése és az arra való felbujtás, valamint a nemzeti, faji, vallási és más gyűlölet és türelmetlenség előidézése és szítása".

Ami a fenti alkotmányos jogokat illeti, azokról csupán elismerően szólhatunk, ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy ezek végrehajtása nehézkes, nem hozták meg ugyanis az ezeket részletező és végrehajtó szövetségi törvényeket és más jogszabályokat. A fenti alkotmányos kisebbségi jogok többsége úgyszólván a levegőben lebeg, és sokkal inkább a nemzetközi közösség jóindulatának elnyerése végett születtek, mintsem azért, hogy a gyakorlatban következetesen végrehajtsák őket.

Így például a nemzettársakkal való szabad kapcsolattartás jogát (48. szakasz) durván sérti több kormányrendelet is. A minden állampolgárra vonatkozó 1994-ben bevezetett kiutazási illeték (egy négytagú család részére egy alkalommal elérheti a 180 DEM-et) a gyakorlatban teljesen leszűkíti ezt a jogot, hiszen az útiköltségeket nem számítva, egy teljes átlagfizetést felemészt egy családi rokonlátogatás. Ugyanígy nehezen nevezhető alkotmányosnak az Albán Köztársaságba utazó JSZK- állampolgárok részére bevezetett kiutazási vízum sem. Ez újabb akadályt jelent a 48. szakaszban szavatolt kisebbségi jog érvényesítésekor.

Az anyanyelvű tájékoztatás joga

Mint már a fentiekben idéztük, a szövetségi alkotmány 46. szakasza szavatolja az anyanyelvű tájékoztatásra való jogot, és mivel a jogalkotó úgy fogalmazott, hogy a „kisebbségekhez tartozóknak joguk van" az anyanyelvű tájékoztatásra, ez pozitív kötelezettséget ró az államra, hogy saját eszközeiből biztosítsa ennek végrehajtását.

Ami a tömegtájékoztatásra vonatkozó törvényes előírásokat illeti, azok szövetségi szinten igen hiányosak, ezért a fenti jog érvényesítését csupán a köztársasági jogszabályoktól várhatjuk. Sajnos az 1990. évi sajtótörvény ugyan megkönnyíti a magánsajtó működését, de nem tartalmaz külön szabályokat a nemzeti kisebbségek tömegtájékoztatására vonatkozóan.

Az úgyszintén 1991-ben elfogadott rádióról és televízióról szóló szerbiai törvény 20. szakaszának 2. bekezdése kimondja: „Az Újvidéki Rádió és Televízió Vajdaság Autonóm Tartomány területén szerbhorvát nyelven és a nemzetiségek nyelvén készíti elő és sugározza a rádió és televízió műsorait."

Gyakorlat a tömegtájékoztatás területén

A vajdasági kisebbségek helyzetét ecsetelő kormánypolitikusok gyakran önelégült mellveregetéssel emlegetik, hogy a kisebbségeknek hány újságuk, folyóiratuk van, hány órás műsoraik vannak a rádióban és a televízióban, persze mindez a költségvetés támogatásából. Ami a számadatokat illeti, valóban impozáns a nemzetiségek nyelvén megjelenő sajtótermékek száma, és a tartományi közszolgálati rádió és televízió is meglehetősen bő műsoridőben sugároz műsorokat a nemzetiségek nyelvén. Így például ami a magyar nyelvű tájékoztatást illeti, létezik költségvetésből támogatott magyar nyelvű napilap (Magyar Szó), több közéleti és tudományos folyóirat, egész napos rádióműsor (Újvidéki Rádió urh-n), napi több mint egyórás tévéműsor (Újvidéki TV) stb. Ezenkívül több önálló, magántulajdonban levő magyar nyelvű politikai hetilap is működik (például az újvidéki Napló és a szabadkai Szabad Hét Nap), ezek főleg anyaországi és önkormányzati támogatással jelennek meg. Az utóbbi sajtótermékek teljes egészében ellenzéki beállítottságúak, de ugyanez korántsem mondható el a magyar nyelvű elektronikus tömegtájékoztatásról. Ezeknek a műsorpolitikája kisebb-nagyobb eltérésekkel megegyezik a Szerbiai RTV szabadnak semmiképpen sem mondható kormánypropaganda jellegű politikájával. Anélkül, hogy belegabalyodnánk annak fejtegetésébe, mennyire tárgyilagosak az Újvidéki Rádió és Televízió magyar, szlovák román, rutén műsorai, ki kell emelnünk, hogy a nemzeti kisebbségek képviselőinek ezen a téren sincs semmilyen beleszólásuk a műsorpolitikába, a főszerkesztők kiválasztásába stb. – mindez a szerbiai kormányzat kizárólagos joga.

A nemzeti kisebbségekhez tartozó polgárok egyenjogúsága

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság alkotmánya az 1. szakaszban kimondja, hogy a „JSZK szuverén szövetségi állam, amely a polgárok és a tagköztársaságok egyenjogúságán alapszik".

Hasonlóan fogalmaz a Szerb Köztársaság alkotmányának 1. szakasza is, amely kimondja, hogy a „Szerb Köztársaság a benne élő összes polgár állama . . .". Ezekből a szakaszokból kitűnik, hogy Szerbia és Jugoszlávia sincs nemzetállamként meghatározva az alkotmányokban. Ez néhány közép- és kelet-európai államtól eltérően biztató, ugyanakkor el is várható egy olyan államtól, amelynek lakossága kb. 35%-a nemzeti kisebbségekből áll.

Számos nemzetközi dokumentum, közöttük az ENSZ Nyilatkozata a kisebbségi jogokról (2. szakasz 2. bekezdés), valamint az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye (15. szakasz) is előírja, hogy az államoknak biztosítani kell a kisebbséghez tartozóknak a társadalmi, kulturális és gazdasági életben a hatékony részvételt. A második Jugoszláviában ezt az elvet úgy érvényesítették (igyekeztek érvényesíteni), hogy az ún. „nemzetiségi kulcsrendszer" segítségével a kiemelt társadalmi és gazdasági tisztségek betöltésekor figyelembe vették az adott terület nemzetiségi összetételét. Tehát, ha mondjuk Szabadkán a magyarok aránya 50% volt, akkor a bíróságokon a magyar nemzetiségű bírák aránya is 50% kellett hogy legyen. A kommunista uralom körülményei között persze ez a rendszer nem mindig a legalkalmasabb szakemberek kiválasztásához vezetett, és sokszor a lakossági arányokat sem vették következetesen figyelembe, de legalább ez a rendszer biztosította a kisebbségiek jelenlétét a legjelentősebb állami szervekben.

A „miloševići" fordulat után, a vajdasági „autonomistákkal" való leszámolás ürügyén hatalmas tisztogatás vette kezdetét az állami szervekben. Úgymond az „alkalmasak" kerültek vezető pozíciókba, ennek a folyamatnak pedig nem „állhatta útját" holmi „nemzetiségi kulcs". Elvégre nem az a fontos, hogy milyen nemzetiségű valaki, hanem hogy milyen „jó szakember". Ebbe az átlátszó ruhába rejtve a szerb nemzeti kizárólagosság oda vezetett, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai kiszorultak a társadalmi élet peremére. Gyakran még a teljesen lojális SZSZP (Szerbiai Szocialist Párt) tagságába is belépő nemzetiségi szakemberek sem kerülték el a tisztogatást, azokról nem is beszélve, akik nyíltan és bátran vállalták nemzeti hovatartozásukat. Ugyanakkor nem árt megemlíteni, hogy az 1992. évi Crna Gora-i Alkotmány 73. szakasza kötelezővé teszi a nemzeti kisebbségek arányos képviseletét az állami szervekben és közszolgálatokban.

Ezek után az életből merített példákon keresztül lássuk, milyen arányban képviseltetik magukat a nemzeti kisebbségek tagjai az államhatalmi szervekben és más állami intézményekben.

A nemzetiségek tagjainak képviselete az állami hatóságokban Vajdaságban[17]

I. Bíróságok

a) A szabadkai községi bíróságon a 29 bíró közül mindössze 7 magyar (24%) és 7 horvát-bunyevác (24%) nemzetiségű bíró van, miközben a magyarok aránya Szabadka összlakosságában meghaladja a 42%-ot, míg a horvátok és bunyevácoké a 25%-ot.

A szabadkai kerületi bíróságon, amelynek területén a magyar nemzetiségű lakosok abszolút többségben vannak (kb. 55–60%), a 13 bíróból mindössze 3-an magyarok (23%), és ketten horvát-bunyevácok (15%).

b) A becsei községi bíróságon a 8 bíróból mindössze ketten magyar nemzetiségűek (25%), miközben a magyarok aránya Becse városban meghaladja az 50%-ot.

c) A temerini községi bíróságon az 5 bíróból egy sem magyar nemzetiségű, (!) noha a község lakosságának 35%-a magyar nemzetiségű.

d) A topolyai községi bíróság 10 bírája közül 7 (70%) magyar nemzetiségű, ami megfelel a község nemzeti összetételének (72% magyar).

e) Az adai községi bíróság 5 bírája közül 4 magyar (80%), ami ugyancsak megfelel a város nemzeti összetételének.

f) A zentai községi bíróság 8 bírája közül 6 magyar nemzetiségű (75%), ami valamivel kedvezőtlenebb, mint a magyarság lakosságaránya Zenta össznépességében (kb. 80%).

Mint láthattuk, vannak olyan városok, ahol a bírák összetétele megfelel a lakossági arányoknak, de ez az esetek többségében nem így van, főleg nem a népesebb városokban (Szabadka, Becse). Ami viszont sokatmondó adat, az az, hogy egyetlen magyar nemzetiségű törvényszéki elnök sincs hivatalban Vajdaság-szerte, tehát még a 80–90%-ban magyarok lakta városokban sem. Meg kell említeni, hogy például szlovák nemzetiségű bírósági elnök van Bácspetrőcén.

II. Ügyészségek

a) A szabadkai községi ügyész vegyes házasságból származik, félig bunyevác, félig szerb. Helyettesei közül 4-en magyarok, egy horvát és két szerb. Ez a horvátokat leszámítva, megfelel Szabadka lakossága nemzeti összetételének.

A szabadkai kerületi ügyész szerb nemzetiségű. Helyettesei közül 3 magyar, kettő szerb, egy horvát. Itt is a horvátok kárára bomlik meg a nemzetiségi arány.

b) A becsei községi ügyészség vezetője szerb, helyettese magyar nemzetiségű, ez megfelel a lakossági arányoknak.

c) A topolyai községi ügyész és helyettese is szerb nemzetiségűek, a magyar nyelvet nem beszélik. Ez az egyik legdurvább megsértése a nemzetiségi arányoknak, hiszen Topolya lakosságának háromnegyede magyar.

Ugyancsak meg kell jegyeznünk, hogy Vajdaság területén egyetlen magyar államügyész van hivatalban, mégpedig Zentán.

III. Rendőrkapitányságok

A városi rendőrségek összetételére vonatkozóan nincsenek adataim, de az notorikus tény, hogy a rendőri állomány nemzetiségi összetétele messze nem felel meg a lakosság nemzetiségi arányainak. Annyi azonban bizonyos, hogy Vajdaság területén egyetlen rendőrparancsnokság vezetője sem magyar nemzetiségű. Arról tudomásom van, hogy szlovák nemzetiségű parancsnokok vannak.

IV. Állami tulajdonú vállalatok igazgatói

a) Szabadka. A tíz legnagyobb szabadkai vállalat közül mindössze 2-nek az igazgatója magyar nemzetiségű, ez távol áll a város nemzetiségi arányától. Meg kell még említeni, hogy a legjelentősebb pénzintézet (Vajdasági Bank), a Posta és a Pénzforgalmi Szolgálat élén is szerb nemzetiségű vezetők állnak.

b) Topolya. A 10 legjelentősebb gazdasági vállalatból 6-ot szerb vezetők irányítanak. Ugyancsak szerb nemzetiségű vezetői vannak a már említett pénzintézeteknek is.

c) Ada. A 10 legjelentősebb vállalat igazgatói közül 5 magyar, 5 pedig szerb nemzetiségű. A Vajdasági Bank fiókját szerb nemzetiségű igazgató vezeti, de a Pénzforgalmi Szolgálat helyi irodáját magyar szakember vezeti.

d) Becse. A 10 legnagyobb állami tulajdonú becsei vállalat közül 9-nek szerb nemzetiségű vezérigazgatója van, ami a legdurvábban sérti a nemzetiségi összetételt. A lakosság több mint 50%-a magyar Becsén. A pénzintézeteket ugyancsak szerb nemzetiségű polgárok irányítják.

Ha a fenti számadatokhoz hozzátesszük az iskolaigazgatók nemzeti összetételére vonatkozó adatokat (lásd a 11–12. oldalt), akkor teljesen világossá válik, hogy az utóbbi 5–6 esztendőben mennyire a társadalom peremére szorultak a kisebbségi közösségek, mennyire távol állnak attól, hogy beleszólhassanak a társadalmi és gazdasági életbe. Megjegyzem továbbá, hogy a fenti példákat sorra olyan városok életéből merítettem, amelyekben a nemzeti kisebbségek abszolút többséget alkotnak, el lehet képzelni milyen a helyzet a végeken, a szórványban élők esetében.

Azt hiszem, nem tévedek, ha a fenti elemzések és adatok birtokában azt a végkövetkeztetést vonom le, hogy a vajdasági kisebbségek jogál-

lása jelentősen rosszabbodott az elmúlt esztendők során. A meglévő jogszabályok pozitívumai pedig sokkal inkább az előző szabályozás örökségét képezik, mintsem a mai államvezetőség kisebbségbarát szándékairól árulkodnak. Mindazonáltal a legsúlyosabbnak azt tartom, hogy az alkotmányokban és a törvényekben szavatolt kisebbségi jogok csak igen kis mértékben érvényesülnek a gyakorlatban. Ezen a téren pedig csupán az egész ország szintjén érezhető globális változások eredményezhetnek kedvező folyamatokat. A jogállam kiépítése és független igazságszolgáltatás nélkül elképzelhetetlen a kisebbségi jogok következetes érvényesítése – ez alól Szerbia sem kivétel.

Jegyzetek

[1] A felsorolt nemzetközi dokumentumok (EBEÉ Koppenhágai Okmány, Európa Tanács-i Keretegyezmény a kisebbségek védelméről, és Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (ENSZ) teljes magyar szövege megtalálható: Bozóki Antal: Kisebbségi jogok. Forum–Dolgozók Kft., Újvidék, 1995

[2] Dr. Várady Tibor: On the Position and on the Options of the Hungarian Minority in Yugoslavia

[3] Az egyetemről szóló törvény 10. szakasza (a Szerb Köztársaság Hivatalos Lapja 54/94), valamint a főiskoláról szóló törvény 4. szakasza (a Szerb Köztársaság Hivatalos Lapja 50/94)

[4] Az oktatásról és nevelésről szóló törvény (Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja 15/83)

[5] Az oktatásról és nevelésről szóló törvény 58. szakasza (Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja 15/83)

[6] M. Lučić: A kisebbségek helyzete és jogai a Vajdaságban, Újvidék, 1994, 31. o.

[7] Az adatokat a Tartományi Végrehajtó Tanács 1993. június 2-án kelt jelentéséből kölcsönöztem, melynek címe: Tájékoztató a nemzeti kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó tanulók jogainak megvalósulásáról az általános iskolai és középfokú oktatásban és nevelésben.

[8] Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, Sl. Glasnik RS 45/91

[9] A félreértések elkerülése végett tisztázandó, hogy a jugoszláv önkormányzati rendszerben a „község" fogalma nem azonos a Magyarországon használt „község" kifejezéssel, sokkal inkább rokon a magyarországi „városi önkormányzat" fogalmával.

[10] Vajdaság tartományban a 45 községből 35 község statútuma rendelkezik valamelyik kisebbségi nyelv hivatalos használatáról, néhányban több kisebbségi nyelv is hivatalos. Bácstopolyán a szerb mellett hivatalos a magyar, a szlovák és a rutén (ruszin) nyelv is, ugyanez a helyzet Újvidéken is. Néhány évvel ezelőtt a „többnyelvű" községek száma még 40 volt, az

utóbbi évek fejleményeként Pancsova, Titel, Ürög, Beocsin és Indija már nem ismeri el a nemzetiségek hivatalos nyelvhasználatát. Sajnos ezen községek területén számos olyan település, falu van, ahol a nemzeti kisebbségek többségben vannak. Ezeken a településeken a kisebbségiek nem élvezhetik a törvény biztosította jogokat. A fenti adatokat a Tartományi Kisebbségvédelmi Titkárság 1993 júniusában kiadott jelentéséből kölcsönöztem.

[11] A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának a megvalósításáról szóló törvény – Zakon o načinu obezbeđivanja ravnopravnosti jezika i pisma naroda i narodnosti u određenim organima, organizacijama i zajednicama (Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja 29/1977).

[12] A beszélgetés a Magyar Szó 1995. június 25-ei I. számában jelent meg Varjú Márta tollából.

[13] A *Jogegyenlőség* Emberi és Kisebbségi Jogvédő Szövetség, amelynek elnöke e tanulmány szerzője, 1996 végéig egy olyan kutatási projektumon dolgozik, amely felvázolni hivatott a kisebbségi jogok gyakorlati megvalósítását Vajdaságban 12 önkormányzat példáján, amelyek többségében a kisebbségek helyi többséget képeznek. Ebben a tanulmányban az eddig beérkezett adatokból közöltem adatokat.

[14] Tudomásunk van arról, hogy a becskereki községi bíróságon több mint egy éve áll két magyar nemzetiségű fél polgári pere (az egyiket mgr. Bozóki Antal újvidéki ügyvéd képviseli) csakis azért, mert a tárgyalás nyelve a magyar lett. Ügyiratszám Gz-1389/94–2.

[15] Vajdaság AT Végrehajtó Bizottságának (kormány) jelentése Az állami hatóságok és más közhatalmi jogosítványokat végző szervek szakemberellátottságáról a nyelvtörvény végrehajtása szempontjából. Újvidék, 1995. október 5.

[16] Uputstvo o vođenju matičnih knjiga. Službeni Glasnik SRS, 1990/48.

[17] Az adatok az 1996 októberében érvényes állapotokat tükrözik, és a Jogegyenlőség felmérésén alapulnak.